

पुणे विद्यापीठातील पक्षी

© 2024 योगेश वाडेकर (wadadekar@gmail.com)
सर्व हक्क राखीव.

Contents

1 ପକ୍ଷୀ**5****ଅନୁକ୍ରମଣିକା****21**

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ कॅम्पस हे पुण्याच्या मध्यभागी पसरलेले एक समृद्ध जैवविविधता क्षेत्र आहे. अंदाजे ४११ एकरांवर (१६६.३३ हेक्टर) व्यापलेल्या या परिसरात वृक्षराजी, गवताळ भाग, तळी आणि इमारती असा समिश्र निसर्ग पाहायला मिळतो.

कॅम्पसमधील पाण्याचे स्रोत पक्ष्यांसाठी महत्त्वाचे अधिवास तयार करतात:

- कृत्रिम तळे
- लहान तळी आणि परिसरातले पाणी साठणारे भाग
- पावसाळ्यात तयार होणारे नैसर्गिक पाणथळ भाग

विद्यापीठ प्रशासन कॅम्पसमधील जैवविविधता राखण्यासाठी खालील उपाययोजना राबवते:

- शांत क्षेत्रांची निर्मिती
- वृक्षाच्छादन आणि प्रौढ वृक्षांचे संवर्धन
- संवेदनशील अधिवासांसाठी निर्बंधित प्रवेश
- पक्षिजनगणना व सर्वेक्षण
- विद्यार्थ्यांसाठी पर्यावरण जागरूकता कार्यक्रम

या मार्गदर्शिकेत कॅम्पसमधील विविध पक्ष्यांची माहिती, त्यांच्या ओळखीची वैशिष्ट्ये, अधिवास, अन्नस्रोत आणि प्रजनन याविषयी तपशील आहे. नावे विद्यमान वर्गीकरणाप्रमाणे दिली असून, इतरांची विविध विषयांची वैशिष्ट्ये आणि विविध विषयांची वैशिष्ट्ये जर्नल येथील अद्यतनांचा आधार घेतला आहे.

Chapter 1

Credit: Photo © Christoph Moning / Macaulay Library

1. काळा घार (*Milvus migrans*)

Size: घारीएवढा

Status: अतिसामान्य रहिवासी

Field characters: मोठा शिकारी पक्षी, विशिष्ट काटेरी शेपटी आणि लांब पंख. पंख काळसर-तपकिरी, खालचा भाग फिकट.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात आढळतो.

Habits: नेहमी आकाशात उंच गरगरताना दिसतो, शिकार शोधत असतो. लहान सस्तन, पक्षी आणि मृत प्राणी खातो.

Nesting: डिसेंबर ते एप्रिल दरम्यान प्रजनन. उंच झाडांवर काढ्या आणि वनस्पतींपासून घरटे बांधतो. २-३ पांढरी अंडी घालतो, त्यावर तपकिरी ठिपके असतात. दोन्ही पालक ३० दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

2. શિક્રા (*Accipiter badius*)

Size: મૈના+

Status: સામાન્ય રહિવાસી

Field characters: લહાન સસાણા, લાલ ડોઢે આણિ પટ્ટેદાર છાતી વિશિષ્ટ. વરચા ભાગ કરડા, ખાલચા ભાગ પાંદરા, ત્યાવર તાંબૂસ પદ્ધે.

Distribution: પુણે વિદ્યાપીઠ કેમ્પસસહ સંપૂર્ણ ભારતીય ઉપખંડાત વ્યાપક વિતરણ.

Habits: વૃક્ષરાજી આણિ બાગ પસંત કરતો. લહાન પક્ષી, સસ્તન આણિ કીટક ખાતો.

Nesting: માર્ચ તે જુલાઈ દરમ્યાન પ્રજનન. ઝાડાંવર ફાંધા આણિ પાને વાપરુન ઘરટે બાંધતો. ૩-૪ ફિકટ નિળસર-પાંદરી અંડી. માદી બહુતાંશ અંડી ઉબવતે (૨૮-૩૦ દિવસ), નર અન્ન પુરવતો.

3. पाणकोंबडी (*Amaurornis phoenicurus*)

Size: बुलबुलं+

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: मध्यम आकाराचा पक्षी, पांढरा चेहरा, गळा आणि छाती, गडद तपकिरी शरीर. चोचीच्या मुळाशी लाल पट्टा विशिष्ट.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात आढळतो.

Habits: दलदलीचे भाग आणि पाणथळ जागा पसंत करतो. कीटक, लहान मासे आणि वनस्पती खातो.

Nesting: पाण्याजवळील दाट वनस्पतीत घरटे बनवतो. ४-६ क्रीमी पांढरी अंडी घालतो, त्यावर तांबूस-तपकिरी ठिपके असतात. दोन्ही पालक १९-२० दिवस अंडी उबवतात आणि पिलांची काळजी घेतात.

Credit: Photo Natthaphat Chotjuckdikul / Macaulay Library

4. राणी बगळा (*Ardeola grayii*)

Size: मैना+

Status: अतिसामान्य रहिवासी

Field characters: मध्यम आकाराचा बगळा, तपकिरी शरीर आणि पांढरे पंख. पिवळी चोच आणि पाय विशिष्ट.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात आढळतो.

Habits: पाणथळ भाग, तळी आणि दलदल पसंत करतो. मासे, बेडूक आणि कीटक खातो.

Nesting: जून ते सप्टेंबर दरम्यान प्रजनन. पाण्याजवळील झाडे किंवा झुडपांमध्ये काढ्या आणि वनस्पतीपासून घरटे बांधतो. ३-५ फिकट निळसर-हिरवी अंडी घालतो. दोन्ही पालक १८-२४ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांना खाऊ घालतात.

Credit: Photo Anonymous / Macaulay Library

5. रात्रीचा बगळा (*Nycticorax nycticorax*)

Size: कावळा+

Status: दुर्मिळ रहिवासी

Field characters: मध्यम आकाराचा बगळा, काळी टोपी आणि पाठ, करडे पंख आणि पांढरा खालचा भाग. लाल डोळे आणि जाड चोच विशिष्ट.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात आढळतो.

Habits: पाणथळ भाग, तळी आणि दलदल पसंत करतो. मासे, बेढूक आणि कीटक खातो.

Nesting: जून ते सप्टेंबर दरम्यान प्रजनन. पाण्याजवळील झाडे किंवा झुडपांमध्ये काढ्या आणि वनस्पतींपासून घरटे बांधतो. ३-५ फिकट निळसर-हिरवी अंडी घालतो. दोन्ही पालक २४-२६ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

Credit: Photo Eric VanderWerf / Macaulay Library

6. ગવતી બગળા (*Bubulcus ibis*)

Size: મૈના++

Status: અતિસામાન્ય રહિવાસી

Field characters: મધ્યમ આકારાચા બગળા, પાંદરા રંગ આણિ પિવળી ચોચ. પ્રજનનકાળાત ડોક્યાવર, છાતીવર આણિ પાઠીવર કેશરી-પિવલે પિસારે યેતાત.

Distribution: પુણે વિદ્યાપીઠ કેમ્પસસહ સંપૂર્ણ ભારતીય ઉપખંડાત આઢળતો.

Habits: નેહમી ગુરાંચ્યા જવલપાસ દિસતો, ચરણાચા જનાવરાંમુલે ઉડણારે કીટક આણિ લહાન પ્રાણી ખાતો.

Nesting: જૂન તે સપ્ટેમ્બર દરમ્યાન પાવસાળ્યાત પ્રજનન. વસાહતીંમધ્યે કાડ્યા આણિ વનસ્પતીંપાસૂન ઘરટે બાંધતો. 3-4 ફિકટ નિળી અંડી ઘાલતો. દોન્હી પાલક 23-26 દિવસ અંડી ઉબવતાત આણિ પિલ્લાંના ખાऊ ઘાલતાત.

7. लहान बगळा (*Egretta garzetta*)

Size: मैना++

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: मध्यम आकाराचा बगळा, पांढरा रंग, काळी चोच आणि काळे पाय, पिवळे पंजे. प्रजननकाळात डोक्यावर, छातीवर आणि पाठीवर नाजूक पिसारे येतात.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात आढळतो.

Habits: पाणथळ भाग, तळी आणि दलदल पसंत करतो. मासे, बेढूक आणि कीटक खातो.

Nesting: जून ते सप्टेंबर दरम्यान प्रजनन. वसाहतींमध्ये काढ्या आणि वनस्पतींपासून घरटे बांधतो. ३-५ फिकट निळसर-हिरवी अंडी घालतो. दोन्ही पालक २१-२५ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

8. पारवा (*Columba livia*)

Size: मैना+

Status: अतिसामान्य रहिवासी

Field characters: जाडजूड करडा पक्षी, मानेवर इंद्रधनुष्यी पिसारे. दोन काळे पट्टे पंखांवर आणि शेपटीच्या टोकावर काळा पट्टा हे विशेष लक्षण.

Distribution: पुणे विद्यापीठ कॅम्पससह संपूर्ण भारतीय उपखंडात, विशेषत: शहरी भागात विपुल.

Habits: शहरी जीवनाशी अनुकूलित. कळपांमध्ये जमिनीवर धान्य आणि बिया खाताना दिसतो.

Nesting: वर्षभर प्रजनन करतो. इमारतींच्या कपाच्यात, खिडक्यांच्या कठड्यांवर आणि इतर कृत्रिम जागी काढ्या आणि छोट्या फांद्यांपासून घरटे बांधतो. २ पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक १७-१९ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांना खाऊ घालतात.

Credit: Photo Louis Backstrom / Macaulay Library

9. ठिपक्यांचा पारवा (*Streptopelia chinensis*)

Size: मैना

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: बारीक, लांब शेपटीचा पारवा, गुलाबी-करडा रंग, मानेवर विशिष्ट काळे-पांढरे ठिपके.

Distribution: कॅम्पस आणि आजूबाजूच्या भागात सर्वत्र आढळतो.

Habits: नेहमी जोडीने किंवा छोट्या कळपात जमिनीवर धान्य आणि बिया खाताना दिसतो.

Nesting: झाडे आणि झुडपांमध्ये सैल घरटे बांधतो. २ पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक १४-१६ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

Credit: Photo Wojciech Janecki / Macaulay Library

10. छोटा पारवा (*Streptopelia senegalensis*)

Size: मैना-

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: लहान आणि नाजूक पारवा, फिकट तपकिरी रंग, मानेवर जांभळी छटा. मानेच्या बाजूंवर काळे-लाल चौकटी नमुना.

Distribution: कॅम्पसमध्ये सर्वत्र, विशेषत: मोकळ्या भागात आढळतो.

Habits: नेहमी जोडीने जमिनीवर बिया खाताना दिसतो. गोड संगीतमय आवाज करतो.

Nesting: झुडपे आणि लहान झाडांवर साधे काढ्यांचे घरटे बांधतो. २ पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक १३-१५ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांना खाऊ घालतात.

11. लाल टिकली टिटवी (*Vanellus indicus*)

Size: मैना++

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: मोठी टिटवी, डोळ्यांसमोर लाल मांसल वाढ विशिष्ट. तपकिरी पंख, काळे डोके आणि छाती, पांढरा चेहरा आणि खालचा भाग.

Distribution: कॅम्पसमधील मोकळ्या भागात, विशेषत: पाणवळ्यांजवळ आढळते.

Habits: त्यांच्या ”डिड-ही-दू-इट” या धोक्याच्या आवाजासाठी प्रसिद्ध. दिवसा आणि रात्री सक्रिय, कीटक आणि लहान प्राणी खाते.

Nesting: जमिनीवर उथळ खड्यात, बहुधा खडकाळ किंवा दगडगोळ्यांच्या भागात घरटे बांधते. 3-4 जैतूनी-तपकिरी अंडी घालते, त्यावर काळे ठिपके असतात. दोन्ही पालक 28-30 दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

Credit: Photo Prashobh Ailyam Nair / Macaulay Library

12. कोकिळा (*Eudynamys scolopacea*)

Size: कावळा-

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: नर चमकदार काळा, लाल डोळे; मादी तपकिरी, पांढरे ठिपके, खालून पट्टेदार. लिंगभेद स्पष्ट.

Distribution: कॅम्पसमध्ये सर्वत्र, विशेषत: वृक्षराजीत आढळतो.

Habits: विशेष ”कू-ऊ” आवाजासाठी प्रसिद्ध. कावळ्यांच्या घरट्यात परजीवी. फळे आणि बेरी खातो.

Nesting: कावळे आणि इतर पक्ष्यांच्या घरट्यात परजीवी म्हणून अंडी घालतो.

Credit: Photo Parmil Kumar / Macaulay Library

13. भारद्वाज (*Centropus sinensis*)

Size: कावळा

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: मोठा काळा पक्षी, केशरी पंख आणि लांब शेपटी. लाल डोळे आणि वाकडी काळी चोच विशिष्ट.

Distribution: कॅम्पसमधील दाट वनस्पतीत आढळतो.

Habits: लपून-छपून वावरतो, जमिनीवर चालताना दिसतो. खोल गुरगुरण्याचा आवाज. कीटक, लहान प्राणी खातो.

Nesting: दाट वनस्पतीत जमिनीजवळ छतासारखे घरटे बांधतो. 3-5 पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक १५-१६ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

Credit: Photo Sharif Uddin / Macaulay Library

14. राजपोपट (*Psittacula krameri*)

Size: मैना++

Status: अतिसामान्य रहिवासी

Field characters: हिरवा पोपट, लांब शेपटी. नराच्या मानेभोवती गुलाबी आणि काळा पट्टा, मादीला हा पट्टा नसतो.

Distribution: कॅम्पसमध्ये सर्वत्र, विशेषत: वृक्षराजीत विपुल.

Habits: आवाजी, कळपवासी पक्षी. मोठ्या कळपात दिसतो. फळे, बिया आणि धान्य खातो.

Nesting: डिसेंबर ते मे दरम्यान प्रजनन. झाडांच्या पोकळीत घरटे करतो, इतर पक्ष्यांशी स्पर्धा करतो. 3-4 पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक 22-24 दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांना खाऊ घालतात.

15. पेडगी पोपट (*Psittacula eupatria*)

Size: कावळा

Status: दुर्मिळ रहिवासी

Field characters: राजपोपटापेक्षा मोठा, जाड लाल चोच. नराला गुलाबी आणि काळा गळपट्टा.

Distribution: कॅम्पसच्या वृक्षराजीत आढळतो, इतर पोपटांपेक्षा कमी.

Habits: राजपोपटासारखीच सवये पण जास्त सावध. फळे आणि बिया खातो.

Nesting: मोठ्या जुन्या झाडांच्या पोकळीत घरटे करतो. २-४ पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक २३-२६ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांची काळजी घेतात.

16. जांभळा डोका पोपट (*Psittacula cyanocephala*)

Size: मैना

Status: सामान्य रहिवासी

Field characters: नराचे डोके जांभळे-लाल, मादीचे निळसर-करडे. दोघांचेही शरीर हिरवे आणि पिवळ शेपटीचे टोक.

Distribution: कॅम्पसच्या वृक्षराजीत नियमित भेटतो.

Habits: नेहमी जोडीने किंवा लहान कळपात. इतर पोपटांपेक्षा जास्त झाडावर राहतो. मुख्यत: फळे आणि बिया खातो.

Nesting: झाडांच्या पोकळीत घरटे करतो, प्रजनन काळ स्थानपरत्वे बदलतो. ३-४ पांढरी अंडी घालतो. दोन्ही पालक २२-२४ दिवस अंडी उबवतात आणि पिल्लांना खाऊ घालतात.

